

UDK 811.161'28

Matej Šekli

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani in Inštitut za slovenski jezik

Frana Ramovša ZRC SAZU

TIPOLOGIJA MODELOV LINGVOGENEZE SLOVANSKIH JEZIKOV

V prispevku je obravnavana tipologija modelov lingvogeneze slovanskih jezikov v geneolingvističnem pomenu. Pri določanju modela lingvogeneze posameznega geolekta so upoštevani vrsta njegovega izhodišča (enotno : neenotno) in spreminjanja (konvergentno : divergentno) ter način njegovega oblikovanja, ki ga določata položaj geolekta znotraj areala (središče : obrobje) in njegove značilnosti (inovacija : arhaizem), kar vse skupaj določa definicijske lastnosti geolekta (tj. genetska merila).

Ključne besede: geolingvistika, geneolingvistika, geolekt, lingvogeneza, slovanski jeziki.

The article attempts to systematically lay out the typology of linguogenesis of Slavic languages in the genealogical linguistic meaning. Various models of linguogenesis are described depending on the linguistic uniformity or heterogeneity of the starting point and subsequent convergent or divergent development. Together with the central vs. marginal position of the geolects within the wider linguistic area and the presence vs. absence of innovations these four parameters can be used as the defining characteristics or genetic criteria of any given geolect.

Keywords: genealogical linguistics, geolinguistics, geolect, linguogenesis, Slavic languages.

1 Oblikovanje slovanskih jezikov

Pozna praslovanščina (do ok. 800) se je po starejših nesplošnoslavanskih inovacijah (9. st.) razcepila na tri osnovne slovanske makrogeolekte (to so bili južna, vzhodna in zahodna slovanščina) ter hkrati znotraj le-teh na manjše geolekte.¹ Iz teh starejših slovanskih geolektov so se po mlajših nesplošnoslavanskih inovacijah (od 10. st. dalje) izoblikovali mlajši slovanski geolekti hierarhične stopnje jezika, tj. slovanski jeziki v geneolingvističnem pomenu: slovenščina, osrednja južna slovanščina (kajkavščina, čakavščina, štokavščina), makedonščina, bolgarščina; ruščina, beloruščina, ukrajinsščina; poljščina, pomorjanščina, polabščina, lužiščina (lužiška srbščina), češčina, slovaščina.² V prispevku je prikazano oblikovanje starejših slovanskih geolektov ter slovanskih jezikov iz le-teh, pri čemer je za vsak slovanski

¹ Pričujoči prispevek je sinteza in nadgradnja obravnave nastanka slovanskih jezikov v Šekli 2013a, 2013b in 2014. Koncept obravnave problematike je dopolnjen z definiranjem starejših slovanskih geolektov, ki so bili izhodišče pri oblikovanju mlajših slovanskih geolektov hierarhične stopnje jezika. Na ta način sta upoštevana tako diatopični kot diahron(ični) vidik.

² V geneolingvističnem pomenu je strokovni termin »jezik« definiran kot množica vseh krajevnih govorov, ki izkazujejo iste jezikovne značilnosti (arhaizme in inovacije) in ne izkazujejo jezikovnih značilnosti sosednje množice krajevnih govorov, ki posledično tvorijo sosednji »jezik«.

jezik podan model njegove lingvogeneze. Ker se glasovna ravnina jezika spreminja najbolj regularno in je glasovne spremembe mogoče opisati z natančnimi glasovnimi pravili, so najpomembnejša geneolingvistična merila (zgodovinsko)glasoslovna.³

2 Starejši slovanski geolekti

Starejši slovanski geolekti so se izoblikovali v 9. st. po starejših nesplošnoslovanskih glasovnih spremembah. Nekatere od teh glasovnih sprememb so še povezane s praslovanskim zakonom odprtega zloga (tj. težnja po nastajanju zlogov na samoglasnik) in s praslovanskim zakonom zlogovne harmonije (tj. težnja po približevanju soglasnika in samoglasnika istega zloga v mestu izgovora), pri čemer je na nekaterih območjih slovanskega jezikovnega ozemlja opaziti že zelo zgodnje umanjkanje teh teženj in izostanek nekaterih glasovnih sprememb (arhaizmi), druge glasovne spremembe pa že nakazujejo spreminjanje, neodvisno od praslovanskih razvojnih teženj.

Starejše nesplošnoslovanske glasovne spremembe, povezane s praslovansko mlajšo regresivno (drugo) in praslovansko progresivno (tretjo) palatalizacijo (posledica zakona zlogovne harmonije), so: a) psl. $*k^{E2}$, $*g^{E2}$, $*x^{E2}$ > novg.-psk. vsl. $*k$, $*g$, $*x \neq$ vsl., jsl., zsl. $*c$, $*z$, $*s$ > jsl., vsl. $*c$, $*z$, $*s \neq$ zsl. $*c$, $*z$, $*š$ (psl. $*kělv$, $*gělo$, $*xědv$ > $*cělv$, $*zělo$, $*šědv$); b) psl. $*sk^{E2}$, $*zg^{E2}$ > novg.-psk. vsl. $*sk$, $*zg \neq$ vsl., jsl. $*sc$, $*z3$ (> pološ.-smol. po sovpadu sičnikov in šumevcev $*sc$, $*z3$ > $*šč$, $*žž$) \neq zsl. $*šč$, $*žž$ (psl. $*na dvskě$, $*vb mēzgě$); c) psl. $*kv^{E(2)}$, $*gv^{E(2)}$ > zsl., novg.-psk., poleš.-kij. vsl. $*kv$, $*gv \neq$ vsl., jsl. $*cv$, $*zv$ (psl. $*květv$, $*gvězda$); č) psl. $*E^3x$ > $*s$ > vsl., jsl. $*s \neq$ zsl. $*š$ (psl. $*vbxo$ > $*vbše$).⁴

Starejši nesplošnoslovanski glasovni spremembi, povezani s praslovanskim poenostavljanjem soglasniških sklopov (posledica zakona odprtega zloga), sta: a) psl. $*tl$, $*dl$ > zsl., salp. jsl., novg.-psk. vsl. $*tl$, $*dl \neq$ vsl., jsl. $*l$ (psl. Nsg m, f l-ptc. $*pletv$ $*pletla$, $*vedtv$ $*vedla$, $*šidlo$ > $*pletv$ $*plela$, $*velv$ $*vela$, $*šilo$); b) psl. $*tn$, $*dn$ > zsl., salp. jsl. $*tn$, $*dn \neq$ vsl., jsl. $*n$ (psl. $*svbntqti$, $*vędntqi$ > $*svbntqi$, $*vęntqi$).⁵

Starejši nesplošnoslovanski glasovni spremembi, po katerih so nastajali odprti zlogi, sta tudi premet jezičnikov in nastanek zlogotvornih zvočnikov.

Premet jezičnikov (metateza likvid), po katerem so odprti zlogi nastali iz praslovanskih dvoglasniških zvez kratki samoglasnik $*e$, $*o$ + jezičnik $*r$, $*l$ v položaju pred voglasnikom, je potekal v treh fazah: a) psl. $*ōRC$ > sl. RaC (psl. $*ōrdlo$, $*ōlkom(bn)vb(jb)$); b) psl. $*oRC$ > vsl., zsl. $*RoC \neq$ jsl., osr. tatr. $*RaC$ (psl. $*orsti$, $*ōlkvb$); c) psl. $*CoRC$ > jsl., J zsl. $*CRaC \neq$ vsl. $*CoRoC \neq$ polj.-luž. zsl. $*CRoC \neq$ plb., pomor. zsl. $*CaRC$ / $*CRoC$ (psl. $*vorna$, $*golsv$); psl. $*CeRC$ > jsl., J zsl. $*CRĖC \neq$ vsl. $*CereC$, $*ColoC \neq$ plb., pomor., polj.-luž. zsl. $*CREC$ (psl. $*berza$, $*melko$).

³ Glasoslovnim merilom se lahko pridružujejo oblikoslovna merila (če se areali oblikovnih značilnosti ujemajo z areali glasovnih značilnosti), najmanj pa so kot geneolingvistično merilo relevantne skladenjske in besedijske značilnosti, saj so slednje najbolj odvisne od zunajjezikovnih dejavnikov.

⁴ Krajšave poimenovanj starejših slovanskih geolektov so podane na začetku razdelkov 3, 4, 5.

⁵ Areala spreminjanja psl. $*tl$, $*dl$ in $*tn$, $*dn$ sta bila prvotno verjetno prekrivna. V severozahodni slovenščini se na primer pojavljajo ostanki tako psl. $*tl$, $*dl$ kot $*tn$, $*dn$ (koroško sln. *modliti*, *vędniti*).

Nastanek zlogotvornih zvočnikov, po katerem so odprti zlogi nastali iz praslovanskih dvoglasniških zvez nadkratki samoglasnik **b*, **b* + jezičnik **r*, **l* v položaju pred soglasnikom (podobno so se spreminjale tudi praslovanske dvoglasniške zveze jezičnik **r*, **l* + nadkratki samoglasnik **b*, **b* v položaju pred soglasnikom): psl. **C_bRC* : **CR_bC* : **C_bRC* : **CR_bC* > jsl. **C_RRC* ≠ vsl. **CeRC* : **CR_eC* : **CoRC* : **CRoC* (psl. **zbrno* : **krbstv*, **krbmiti* : **drbva*; **vblk_b* : **slbza*, **dblgb* : **blbxa*).

Starejše nesplošnoslovanske glasovne spremembe, ki niso povezane s praslovanskim zakonom odprtega zloga in zakonom zlogovne harmonije, so: a) psl. **f*, **d* > salp., jalp.-zpan.-prim. jsl. **č*, **j* ≠ vpan.-dinar., raš. jsl. **č*, **ž* ≠ V jsl. **št*, **žd* ≠ vsl. **č*, **ž* ≠ zsl. **c*, **z* (psl. **světa*, **međa*); b) psl. **šč*, **žž* > salp., jalp.-zpan.-prim., vpan.-dinar. jsl., vsl., zsl. **šč*, **žž* ≠ raš., V jsl. **št*, **žd* (psl. **puščati*, **drož žbje*); c) psl. **tr*, **dr* > **tr*, **dr* ≠ V jsl. **tr*, **dr* (psl. **uxytrati*, **umodrati*).

Po starejših nesplošnoslovanskih glasovnih spremembah se je v 9. st. v okviru vseh treh slovanskih makrogeolektov izoblikovalo po pet osnovnih starejših slovanskih geolektov (prim. 3, 4, 5). Ta neenotni slovanski jezikovni prostor je v 10. st. doživel mlajšo splošnoslovansko glasovno spremembo, to je bila onemitev praslovanskih šibkih polglasnikov: psl. **b*, **b* > sl. *ø* (psl. **svpati*, **dbnb*, **m_bx_b* > sl. **spati*, **dbn*, **m_bx*). Sledila je vrsta medsebojno povezanih nesplošnoslovanskih glasovnih sprememb, sprožilec katerih je bila prav onemitev praslovanskih šibkih polglasnikov in ki so oblikovale nasprotje slovanski sever (tj. vzhod in zahod) : slovanski jug: a) na slovanskem severu se je izoblikovala t. i. mehkosna korelacija, tj. prišlo do fonologizacije prej alofonskega razmerja mehčani : nemehčani soglasnik v soglasniškem sistemu, medtem ko na slovanskem jugu (z izjemo vzhodne bolgarščine) do tega ni prišlo: psl. **C^E* : **C^O* > ssl. **C'* : **C* ≠ jsl. **C* (psl. **danb* 'dajatev' : ptc. praet. pass. **danb* 'dan' > ssl. **da/n'* : **da/n/*, jsl. **dan* = **dan*), posledici česar sta bili: b) praslovanski trdonebniki **l*, **r*, **n* so na severu fonološko sovpadli s praslovanskimi **l*, **r*, **n* v položaju pred sprednjimi zložniki, medtem ko se je na jugu prvotna fonološka razlika ohranila: psl. **l*, **r*, **n* : **l^E*, **r^E*, **n^E* > jsl. **l*, **r*, **n* : **l*, **r*, **n* ≠ ssl. **l*, **r*, **n*' (psl. **ko_nb* : **n_ib* > jsl. **ko/n'* : **n/it* ≠ ssl. **kon*' = **n'it*); c) praslovanska samoglasnika **i* : **y* sta se na severu ohranila kot različna glasova, saj sta utrjevala fonološko nasprotje mehko : trdo v soglasniškem sistemu (ssl. **C'i* : **Cy*), medtem ko je na jugu prišlo do njunega glasovnega sovpada: psl. **i* : **y* > ssl. **i* : **y* ≠ jsl. **i* (psl. **tix_b* : **ty* > ssl. **tix* : **ty* ≠ jsl. **tix_b* = **ti*).

3 Južnoslovanski jeziki

Starejši južnoslovanski geolekti 9. st. so bili severnoalpska (salp.), južnoalpsko-zahodnopanonsko-primorska (jalp.-zpan.-prim.), vzhodnopanonsko-dinarska (vpan.-dinar.), raška (raš.) in vzhodna (V) južna slovanščina (jsl.).⁶

⁶ Vzhodna južna slovanščina 9. st. je dokumentirana v stari cerkveni slovanščini ciril-metodovskega obdobja (863–885).

Psl.	salp.	jalp.-zpan.- prim.	vpan.-dinar.	raš.	V
*tl, *dl	*tl, *dl	*l	*l	*l	*l
*t̥, *d̥	*č, *j	*č, *j	*č, *ž	*č, *ž	*št, *žd
*šč, *žž	*šč, *žž	*šč, *žž	*šč, *žž	*št, *žd	*št, *žd

Tabela 1: Starejši južnoslovanski geolekti in njihove razlikovalne glasovne značilnosti.⁷

Nespolšnojužnoslovanske glasovne spremembe 10. st., ki so se širile iz dveh inovativnih središč, in sicer zahodnega in vzhodnega, ter so potekale približno po izoglosti glasovne spremembe psl. *t̥, *d̥ > Z jsl. *č, *j/*ž ≠ V jsl. *št, *žd, so najprej izoblikovale dva večja geolekta, to sta bila zahodna in vzhodna južna slovanščina, pri čemer sta med njima nastala manjša prehodna geolekta (kasnejša torlaščina in severna makedonščina): 1) zahodna južnoslovanska enostranska inovacija: psl. *p̥ : *p̥ > V jsl. *p̥, *p̥ ≠ Z jsl. *o (psl. *dъnъ : *mъxъ > sln. dan = mah, štok. dan = mah, mak. ден : мов, blg. ден : мъх); 2) vzhodni južnoslovanski enostranski inovaciji: a) psl. *p̥l̥, *b̥l̥, *m̥l̥, *v̥l̥ > Z jsl. *p̥l̥, *b̥l̥, *m̥l̥, *v̥l̥ ≠ V jsl. *pj, *bj, *mj, *vj (psl. *zem̥la > sln. zemlja, štok. zemlja, mak. земја, blg. земля); b) psl. *l̥^E, *n̥^E > Z jsl. *l̥^E, *n̥^E ≠ V jsl. *l̥^E, *n̥^E (psl. *po̥le > sln. polje, štok. polje, mak. поле, blg. поле).⁸

Mlajši južnoslovanski geolekti hierarhične stopnje jezika so se s svojimi osnovnimi definicijskimi lastnostmi izoblikovali v 10. in 11. st. Starejši zahodnojužnoslovanski geolekti so se v okviru konvergentnega spreminjanja povezali v dva zahodnojužnoslovanska jezika (to sta slovenščina in osrednja južna slovanščina), medtem ko se je starejši vzhodnojužnoslovanski geolekt v okviru divergentnega spreminjanja razcepil na več manjših vzhodnojužnoslovanskih geolektov, znotraj katerih pogojno lahko govorimo o dveh jezikih (to sta makedonščina in bolgarščina).⁹

Slovenščina ima neenotno izhodišče v dveh starejših južnoslovanskih geolektih (to sta severnoalpska južna slovanščina, tj. severozahodna slovenščina, in južnoalpski del južnoalpsko-zahodnopanonsko-primorske južne slovanščine, tj. jugovzhodna slovenščina) in konvergentno spreminjanje v okviru splošnoslovanskih inovacij: a) psl. *Ctv/*tvC > sln. t (10. st.) (psl. *četv̥rt̥v̥j̥b, *tv̥rd̥b, *stv̥voriti > sln. *četi̥ti, *t̥rd̥, *storiti ≠ osr. jsl. *četi̥vti, *tv̥rd̥, *st̥voriti); b) naglasni pomik tipa psl. *V̥V/*V̥V > sln. V̥V̥ (10. st.) (psl. *m̥ěso, *pr̥d̥so, *k̥d̥koš̥b > sln. *meš̥ô, *pros̥ô, *kok̥ôš̥ ≠ osr. jsl. *m̥ěso, *pr̥d̥so, *k̥d̥koš̥); c) naglasni umik tipa psl. *V̥V̥(Cb̥/b̥) > sln. *V̥V̥(C)

⁷ Naštetim razlikovalnim glasovnim značilnostim se je nekoliko pozneje (10. in 11. st.) pridružil še južnoslovanski rotacizem, ki pa ni izoblikoval dodatnih geolektov: psl. *V̥ZV > salp., jalp.-zpan.-prim., vpan.-dinar. jsl. *V̥rV : raš., V jsl. *V̥ZV (psl. 2sg praes. *možeši > salp., jalp.-zpan.-prim., vpan.-dinar. jsl. moreš, raš., V jsl. možeš).

⁸ Vzhodnojužnoslovanskim glasovnim spremembam se kasneje pridružijo še na primer izguba koli-kostnih nasprotij, pregibalno-oblikoskladenjski balkanizmi.

⁹ Geneolingvistično gledano je ostro mejo med makedonščino in bolgarščino zelo težko potegniti, saj izoglose najznačilnejših nespolšnovzhodnojužnoslovanskih inovacij ne potekajo v snopu, med zahodno makedonščino in vzhodno bolgarščino namreč obstajajo prehodni geolekti. Dejstvo pa je, da »makedonski« del vzhodne južne slovanščine izkazuje (avtohtone in alohtone, tj. s sosednjega štokavskega jezikovnega ozemlja razširjene) inovacije, ki v »bolgarskem« delu vzhodne južne slovanščine niso znane.

(12. st.) (psl. **duša*, **vinò*, **zakònb* > sln. **duša*, **vino*, **zakon* ≠ osr. jsl. **dūšà*, **vīnò*, **zākòn*); č) skrajšava nenaglašanih dolgih zložnikov (po naglasnem umiku tipa psl. **V̄V(Cb/v)* > sln. **V(C)*) (psl. Npl **zakòni*, **moltíti*, **pisàti* > sln. **zakòni*, **mlatiti*, **pisàti* ≠ osr. jsl. **zākòni*, **mlātiti*, **pīsàti*); d) vpliv samoglasniške kolikosti na samoglasniško kakovost ter vpliv naglasnega mesta na samoglasniško kolikost (Ramovševa »glavna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma«). Znotraj zahodne južne slovanščine jo geneolingvistično definirajo slovenske inovacije na zahodnem obrobju zahodne južne slovanščine.

Osrednja južna slovanščina (kajkavščina, čakavščina, štokavščina) ima neenotno izhodišče v štirih starejših južnoslovenskih geolektih (to so zahodnopanonski in primorski del južnoalpsko-zahodnopanonsko-primorske južne slovanščine, tj. zahodna kajkavščina in čakavščina, vzhodnopanonsko-dinarska južna slovanščina, tj. vzhodna kajkavščina in zahodna štokavščina, raška južna slovanščina, tj. vzhodna štokavščina) in policentrično konvergentno spreminjanje v okviru kajkavskih in čakavsko-štokavskih, v manjši meri tudi štokavskih inovacij.¹⁰ Edina inovacija, ki je splošno osrednjejužnoslovenska in hkrati nespolnoslovenska (toda tudi vzhodnojužnoslovenska), je: psl. **e* = **e* > osr. jsl. **e* (psl. **pětь*, **glědati* : **ledь*, **žena* > osr. jsl. **pet*, **gledati* = **led*, **žena*). Znotraj zahodne južne slovanščine jo geneolingvistično določa izostanek slovenskih inovacij v središču zahodne južne slovanščine.

Makedonščina ima podobno kot bolgarščina enotno izhodišče v vzhodni južni slovanščini in izkazuje težnje konvergentnega spreminjanja v okviru makedonskih inovacij. Najznačilnejši makedonski glasovni inovaciji sta: a) psl. **ь* > mak. *o* (psl. **мъхъ* > mak. *моѡ*); b) psl. **í*, **ǰ* > V jsl. **št*, **žd* ≥ mak. *t/k/s(t)*, *d/g/z(d)* (psl. **moítь*, **promoítь*, **preǰda*, **kraǰьba* > mak. *моќ*, *помоу*, *преѓа*, *кражба*) : psl. **šč*, **žž* > mak. *št*, *žd* (psl. **puščalь* > mak. *nyumat*), pri čemer narečna otoka na jugozahodu (Ohrid, Korča/Korçë, Kostur/*Καστοριά*) in jugovzhodu (Solun/*Θεσσαλονίκη*) izkazujeta ohranjena prvotna odraza psl. **í*, **ǰ* > V jsl. **št*, **žd*. Znotraj vzhodne južne slovanščine jo geneolingvistično definirajo makedonske inovacije na jugozahodnem obrobju vzhodne južne slovanščine. Gre za drugotni (sekundarni) geolekt, saj izkazuje starejše inovacije vzhodne južne slovanščine (psl. **í*, **ǰ* > V jsl. **št*, **žd*) in mlajše, kasneje naplašene inovacije štokavščine (psl. **í*, **ǰ* > štok. **č*, **ž*).

Bolgarščina ima podobno kot makedonščina enotno izhodišče v vzhodni južni slovanščini in ne izkazuje prepoznavnega konvergentnega spreminjanja: a) psl. **ь* > blg. *ə* (psl. **мъхъ* > blg. *мъх*); b) psl. **í*, **ǰ* > V jsl. **št*, **žd* > blg. *š(t)*, *ž(d)* (psl. **moítь*, **promoítь*, **preǰda*, **kraǰьba* > blg. *мои*, *помои*, *прежда*, *кражба*) = psl. **šč*, **žž* > blg. *š(t)*, *ž(d)* (psl. **puščalь*, **drožžьje* > blg. *nyumat*, *дрожду*). Znotraj vzhodne južne slovanščine jo geneolingvistično opredeljuje izostanek makedonskih inovacij v središču vzhodne južne slovanščine.

¹⁰ Genetska merila razlikovanja med kajkavščino na eni strani ter čakavščino in štokavščino na drugi so: a) kajkavske naglasne inovacije, od katerih se nekatere pojavljajo tudi v slovenščini (samokajkavske naglasne inovacije so: psl. **dǒbrьbь*, **zěljьje*; **kǒža*, Npl **ǎrgǒvьci*, Lsg **na potǒku*; **nesti* > kajk. **dǒbri*, **zělje*; **kǒža*, Npl **ǎrgǒvci*, Lsg **na potǒku*; **něsti* ≠ sln. **dǒbri*, **zělje*; **kǒža*, Npl **ǎrgǒvci*, Lsg **na potǒku*; **nesti*); b) jsl. **ǰ* = **ǰ* > kajk. **ǰ* ≠ čak.-štok. **u* (psl. **mǒžь* : **vьlkь* > kajk. *mǒž* = *vǒk*, čak.-štok. *muž* = *vuk*); c) Z jsl. **ǰ* = **č* > kajk. **e* (psl. **dbьbь*, **svěrbь* : **svěrbь* > kajk. *đen*, *sen* = *svet*) : Z jsl. **ǰ* = **a* > čak.-štok. **a* (psl. **dbьbь*, **svьrbь* : **bratь* > čak.-štok. *dan*, *san* = *brat*).

4 Vzhodnoslovanski jeziki

Starejši vzhodnoslovanski geolekti 9. st. so bili severovzhodna (SV), novgorodsko-pskovska (novg.-psk.), pološko-smolenska (pološ.-smol.), poleško-kijevska (poleš.-kij.) in jugozahodna (JZ) vzhodna slovanščina (vsl.).¹¹

Psl.	SV	novg.-psk.	pološ.-smol.	poleš.-kij.	JZ
*k ^{E2} , *g ^{E2} , *x ^{E2}	*c, *ʒ, *s	*k, *g, *x	*c, *ʒ, *s	*c, *ʒ, *s	*c, *ʒ, *s
*sk ^{E2} , *zg ^{E2}	*sc, *zʒ	*sk, *zg	*šč, *žž	*sk, *zg	*sc, *zʒ
*kvč ₂ , *gvč ₂	*cvč ₂ , *ʒvč ₂	*kvč ₂ , *gvč ₂	*cvč ₂ , *ʒvč ₂	*kvč ₂ , *gvč ₂	*cvč ₂ , *ʒvč ₂
*tl, *dl	*l	*tl, *dl	*l	*l	*l

Tabela 2: Starejši vzhodnoslovanski geolekti in njihove razlikovalne glasovne značilnosti.

Splošnovzhodnoslovanske glasovne spremembe 11. st., povezane z odrazi praslovanskih krepkih polglasnikov *b, *b v nekaterih položajih, so za nekaj časa povzročile konvergentno spreminjanje starejših vzhodnoslovanskih geolektov: a) psl. *b, *b > *e, *o (psl. *dъnъ > rus. *день*, brus. *день*, ukr. *день*; psl. *tъxъ > rus. *моx*, brus. *моx*, ukr. *моx*); b) psl. *CъrC, *CъlC, *CъrC, *CъlC > vsl. *CorC*, *ColC*, *CerC*, *ColC/C'elC* (psl. *tъrgъ > rus. *торг*, brus. *торг*, ukr. *торг*; psl. *dъlgъ > rus. *долг*, brus. *доѣг*, ukr. *довг*; psl. *vъrxъ > rus. *верх*, brus. *верх*, ukr. *верх*; psl. *vъlkъ > rus. *волк*, brus. *воѣк*, ukr. *вовк*; psl. *žъltъjъ > rus. *жёлтый*, brus. *жоѣты*, ukr. *жовтий*); c) psl. *CrъC, *ClъC, *CrъC, *ClъC > *CroC*, *CloC*, *CreC*, *CleC* (psl. *Asg* *krъnъ > rus. *кровь*, brus. *кроѣ*, ukr. *кров*; psl. *plъtъ > rus. *плоть*, brus. *плочь*).

Nesplošnovzhodnoslovanske glasovne spremembe 12. in 13. st., ki so se širile iz dveh inovativnih središč, in sicer severovzhodnega (»ruskega«) in jugozahodnega (»ukrajinskega«), pri čemer zahodno (»belorusko«) obrobje (ali samo njegov del) izkazuje inovacije enega ali drugega inovativnega središča, so izoblikovale mlajše vzhodnoslovanske geolekte hierarhične stopnje jezika z osnovnimi definicijskimi lastnostmi: 1) severovzhodne in jugozahodne vzhodnoslovanske dvostranske inovacije: a) psl. *CRъC, *CRъC > rus. *CRoC, *CR'eC ≠ ukr., brus. *CRyC, *CR'ic (psl. *krъšiti > rus. *крошуть*, brus. *крышыць*, ukr. *кришити*; psl. *blъxa > rus. *блoxa*, brus. *блѣxa*, ukr. *блѣxa*; psl. *grъtĕti > rus. *грѣмѣть*, brus. *грѣмѣць*, ukr. *грѣмити*; psl. *blъstĕti > rus. *блѣстѣть*, brus. *блѣцѣць*); b) psl. *ij, *ij > rus. *ej, *oj ≠ ukr., brus. *ij, *uj (psl. *šъja > rus. *шея*, brus. *шыя*, ukr. *шия*; psl. *živъjъ > rus. *живой*, brus. *жѣвы*, ukr. *живий*); c) psl. *e/*b > vsl. *'e > rus., brus. 'o / +[^l*C^o, #] ≠ ukr. 'o / +[*š, *ž, *č, *ž, *j _] (psl. *nesъ > rus. *нѣс* [n'os], brus. *нѣс* [n'os], ukr. *ніс*; psl. *lъnъ > rus. *лѣн* [l'on], brus. *лѣн* [l'on], ukr. *лен*; psl. *Gsg* m/n *jego > rus. *ego*, brus. *яго*, ukr. *його*); 2) severovzhodna vzhodnoslovanska enostranska inovacija: psl. *-Dъ/b >

¹¹ Starejši vzhodnoslovanski geolekti 9. st. so posredno izpričani pozneje v vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine od 11. st. dalje (nekateri sporadično že v Ostromirovem evangeliju (1056–1057), in sicer neposredno predvsem tiste značilnosti, ki niso (tudi) južnoslovanske, kot odmik od starocerkvenoslovanske jezikovne norme.

vsl. **-D* > rus., brus. *-T* (psl. **ledъ* > rus. *лѣд* [l'ót], brus. *лѣд* [l'ót], ukr. *лид* [l'id]); 3) jugozahodni vzhodnoslovanski enostranski inovaciji: a) psl. **eC_{b/ъ}*, **oC_{b/ъ}* > ukr., JZ brus. **ē*, **ō* > 'e, o > 'ie, ue/'ie > 'i (psl. **peīb* > rus. *нечь*, SV brus. = knj. brus. *неу*, JZ brus. *нѣу*, *нѣу*, ukr. *нічь*; psl. **solb* > rus. *соль*, SV brus. = knj. brus. *соль*, JZ brus. *сѡль*, *суоль*, ukr. *сіль*); b) psl. **i* : **y* > ukr. *y* (psl. **lipa* > rus. *липа* [l'ipa], brus. *lina* [l'ipa], ukr. *лина* [l'ypa]); c) psl. **C^E* > vsl. **C'* > ukr. *C* / +[₋ psl. **i*, **e/*y* > ukr. *i*, *e*] (psl. **nesti* > rus. *нести* [n'is'ti], brus. *неци* [n'ēs'č'i], ukr. *нести* [n'esty]).

Ruščina (severovzhodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče v dveh starejših vzhodnoslovanskih geolektih (to sta severovzhodna in novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina) in konvergentno spreminjanje v okviru (samo)ruskih splošnoruskih inovacij: a) psl. **CR_bC*, **CR_bC* > rus. **CRoC*, **CR'eC*; b) psl. **b_j*, **b_j* > rus. **ej*, **oj*. Znotraj vzhodne slovanščine jo geneolingvistično definirajo ruske inovacije na severovzhodnem obrobju vzhodne slovanščine.

Ukrajiniščina (jugozahodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče v dveh starejših vzhodnoslovanskih geolektih (to sta kijevski del poleško-kijevske vzhodne slovanščine, tj. severna ukrajiniščina, in jugozahodna vzhodna slovanščina, tj. južna ukrajiniščina) in konvergentno spreminjanje v okviru (samo)ukrajinskih splošnoukrajinskih inovacij: a) psl. **eC_{b/ъ}*, **oC_{b/ъ}* > ukr. **ē*, **ō*; b) psl. **e/*y* > ukr. 'o / +[₋ **č*, **ž*, **š*, **j* ₋]; c) psl. **i* : **y* > ukr. *y*; č) psl. **C^E* > ukr. *C* / +[₋ psl. **i*, **e/*y* > ukr. *i*, *e*]. Znotraj vzhodne slovanščine jo geneolingvistično opredeljujejo ukrajinske inovacije na jugozahodnem obrobju vzhodne slovanščine.

Beloruščina (zahodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče v dveh starejših vzhodnoslovanskih geolektih (to sta pološko-smolenska vzhodna slovanščina, tj. severovzhodna beloruščina, in poleški del poleško-kijevske vzhodne slovanščine, tj. jugozahodna beloruščina) ter izkazuje del inovacij ruščine in del inovacij ukrajiniščine: 1) rusko-beloruske inovacije: a) psl. **e/*y* > vsl. **'e* > rus., brus. 'o / +[₋ **C^O*, #]; b) psl. **-D_{b/ъ}* > rus., brus. *-T*; 2) ukrajinsko-beloruske inovacije: a) psl. **CR_bC*, **CR_bC* > ukr., brus. **CRyC*, **CRiC*; b) psl. **b_j*, **b_j* > ukr., brus. **ij*, **yj*; c) psl. **eC_{b/ъ}*, **oC_{b/ъ}* > ukr., JZ brus. **ē*, **ō*. Gre torej za prehodni geolekt na zahodnem obrobju vzhodne slovanščine.

5 Zahodnoslovanski jeziki

Starejši zahodnoslovanski geolekti 9. st. so bili polabska (plb.), pomorjanska (pomor.), poljsko-lužiška (polj.-luž.), južna (J) in osrednjatrska (osr. tatr.) zahodna slovanščina (zsl.).

Psl.	plb.	pomor.	polj.-luž.	J	osr. tatr.
<i>*oRC</i>	<i>*RoC</i>	<i>*RoC</i>	<i>*RoC</i>	<i>*RoC</i>	<i>*RaC</i>
<i>*CoRC</i>	<i>*CarC</i>	<i>*CarC/*CroC</i>	<i>*CroC</i>	<i>*CraC</i>	<i>*CraC</i>
<i>*CoIC</i>	<i>*CloC</i>	<i>*CaIC/*CloC</i>	<i>*CloC</i>	<i>*ClaC</i>	<i>*ClaC</i>
<i>*CeRC</i>	<i>*CreC</i>	<i>*CreC</i>	<i>*CreC</i>	<i>*CrčC</i>	<i>*CrčC</i>
<i>*CeIC</i>	<i>*CloC</i>	<i>*CleC/*CloC</i>	<i>*CleC</i>	<i>*ClčC</i>	<i>*ClčC</i>

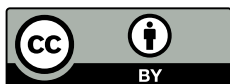
Tabela 3: Starejši zahodnoslovanski geolekti in njihove razlikovalne glasovne značilnosti.

Splošnozahodnoslovanske glasovne spremembe 10. st., povezane z odrazi praslavanskih krepkih polglasnikov *b, *v, so za nekaj časa povzročile konvergentno spreminjanje starejših zahodnoslovanskih geolektov: psl. *b, *v > zsl. *'e, *e (psl. *dъnъ > polj. *dzień*, kaš. *dzén*, plb. *dan*, dluž. *žen*, gluž. *džen*, češ. *den*, slš. *deň*; psl. *mъxъ > polj. *mech*, kaš. *mech*, dluž. *mech*, gluž. *moch*, češ. *mech*, slš. *mach*).

Nesplošnozahodnoslovanske glasovne spremembe predvsem od 10. st. dalje, ki so se širile iz dveh inovativnih središč, in sicer severnega (»lehitskega«) in južnega (»češko-slovaškega«), pri čemer osrednji (»lužiški«) pas (ali samo njegov del) izkazuje inovacije enega ali drugega inovativnega središča, ter so potekale približno po izoglosi glasovne spremembe psl. *CoRC, *CeRC > S zsl. *CRoC/*CaRC, *CReC ≠ J zsl. *CraC, *CrēC, so najprej izoblikovale dva večja geolekta, to sta bila severna in južna zahodna slovanščina, pri čemer je med njima nastal prehodni osrednejzahodnoslovanski geolekt lužiščina (lužiška srbščina): 1) severne zahodnoslovanske enostranske inovacije so povezane s t. i. lehitskim preglasom: a) psl. *ě [ä] /-/+[_ *t, *d, *n, *l, *r, *s, *z + *O] > S zsl. *[ä] > *'e : *'a (9. st.) (psl. *sněgъ > polj. *śnieg*, kaš. *sniég*, plb. *sneg*, dluž. *sněg*, gluž. *sněh*, češ. *snih*, slš. *sneh*; psl. *bělъjъ > polj. *biały*, kaš. *bióli*, plb. *bolē*, dluž. *běly*, gluž. *běly*, češ. *bílý*, slš. *biely*); b) psl. *CъrC /-/+[_ *t, *d, *n, *l, *r, *s, *z + *O] > S zsl., luž. *CъrC : *CъrC ≠ J zsl. *CъrC (psl. *sъmъrtъ > polj. *śmierć*, kaš. *smierc*, plb. *sámart*, dluž. *smjers*, gluž. *smjerc*, češ. *smrt*, slš. *smrt*; psl. *čъrnъjъ > polj. *czarny*, kaš. *czorny*, plb. *cornē*, dluž. *carny*, gluž. *čorny*, češ. *černý*, slš. *čierny*); 2) južne zahodnoslovanske enostranske inovacije: a) psl. *ę, *q > S zsl. *ę, *q ≠ J zsl., luž. *ā, *u (10. st.) (psl. *pęty > polj. *pieć*, kaš. *piąc*, plb. *pat*, dluž. *pěs*, gluž. *pjéc*, češ. *pět*, slš. *pät*; psl. *zъbъ > polj. *ząb*, kaš. *zqb*, plb. *zъb*, dluž. *zub*, gluž. *zub*, češ. *zub*, slš. *zub*); b) psl. *ě [ä] > S zsl. *ā ≠ J zsl., luž. *e; c) psl. *z > S zsl. *z ≠ J zsl., luž. *z (psl. *knęzъ > polj. *ksiądz*, kaš. *ksądz*, plb. *těnqz*, dluž. *kněz*, gluž. *knjez*, češ. *kněz*, slš. *kňaz*); č) psl. *g > S zsl., dluž. *g ≠ J zsl., gluž. *h (12. st.) (psl. *noga > polj. *noga*, kaš. *noga*, plb. *nügā*, dluž. *noga*, gluž. *noha*, češ. *noha*, slš. *noha*).

Mlajši zahodnoslovanski geolekti hierarhične stopnje jezika so se s svojimi osnovnimi definicijskimi lastnostmi izoblikovali relativno pozno. Starejši zahodnojužnoslovanski geolekti so z nadaljnjimi spremembami utrdili svojo individualnost (polabščina, pomorjanščina), se v okviru divergentnega spreminjanja cepili na več geolektov (poljščina, lužiščina; češčina, slovaščina).

Polabščina (zahodnolehitski zahodnoslovanski jezik) ima enotno izhodišče v polabski zahodni slovanščini in je žarišče zahodnolehitskih inovacij, ki so zajele polabščino ter deloma tudi pomorjanščino in lužiščino. Najznačilnejše samopolabske inovacije, ki so hkrati njene definicijske lastnosti, so: 1) psl. *o /-/+[_ *t, *d, *n, *l, *r, *s, *z + *O; *r^l] > plb. *ö* : *ü* (psl. *mostъ, *nositi > plb. *möst* : *nüsét*); psl. *e /-/+[_ *C^o, #] > plb. *e* : *i* (psl. *nebo, *sedmъ > plb. *nebü* : *sidēm*); psl. *b /-/+[_ *C^o, #] > plb. *ā* : *a* (psl. *lъnъ, *dъnъ > plb. *lān* : *dan*); psl. *q /-/+[*j, *C^o _] > plb. *q*, *a* (psl. *mъka, *pajъkъ > plb. *mōkā* : *pojāk*); 2) plb. *C^oO : *C^eE > C^oO : CE (psl. *pęty, *pętyjъ > plb. *pat* : *pōtē*); psl. *k, *g, *x /-/+[_ *y/*ъjъ, *u, *o, *v^l] > plb. *k/t*, *g/d*, *x/x'* (psl. *kolo, *gora, *xudъjъ > plb. *tōlü*, *dōrā*, *xāudē*); 3) psl. *č/*c, *ž/*z, *š/*s/*s > plb. *c*, *z*, *s* (psl. *česati, *nožъ, *sušiti > plb. *cesāt*, *nüz*, *sausēt*); 4) stabilizacija naglasnega mesta na zadnjem oziroma predzadnjem zlogu; redukcija samoglasnikov v

VIRI IN LITERATURA

Uporabljeni viri in literatura so navedeni v Šekli 2013a: 93–96, 2013b:112–114, 2014: 18–19.

Matej ŠEKLI, 2013a: Genetolingvistična klasifikacija južnoslovanskih jezikov. *Jezikoslovni zapiski* 19/1. 71–99.

--, 2013b: Genetic classification of West Slavic languages. *Miklošičeva monografija: ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Uredil Marko Jesenšek. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 101–115.

--, 2014: Genetolingvistična klasifikacija vzhodnoslovanskih jezikov. *Slavia Centralis* 7/1. 5–20.

SUMMARY

Four basic models can be adduced to describe the development of the Slavic languages (i.e. in the genealogical linguistic meaning) from the older Slavic geolects (9th century): 1) an older Slavic geolect converged into a younger Slavic language geolect (e.g. Polabian and Pomeranian); 2) an older Slavic geolect diverged into several younger Slavic language geolects (e.g. Macedonian and Bulgarian; Polish and Sorbian; Czech and Western and Eastern Slovak); 3) older Slavic geolects converged into a single Slavic language geolect (e.g. Slovene; Russian, Ukrainian, Belorussian); 4) a divergent starting point fails to show subsequent convergent development into a uniform geolect (“absence of development”), which is the case of Central South Slavic (Kajkavian, Čakavian, Štokavian) and Slovak.

Central and marginal geolects can be formed and defined by innovations in central or outlying linguistic areas. This model of linguogenesis is characteristic for Slovene (on the western margins of Western South Slavic), Macedonian (on the south-western margins of Eastern South Slavic), Russian and Ukrainian (on the north-eastern and south-western margins of East Slavic respectively), Polabian and Pomeranian (on the western margins and in the centre of Northern West Slavic respectively), and Czech (on the western margins of Southern West Slavic). An archaic feature, i.e. the absence of an innovation in the centre or on the margins of a convergence area can similarly form and define a geolect in those respective areas. In this way Central South Slavic (in the centre of Western South Slavic), Bulgarian (in the centre of Eastern South Slavic), Polish (on the eastern margins of Northern West Slavic), and Slovak (on the eastern margins of Southern West Slavic) can be described.

Belorussian and Pomeranian may be defined as transitional geolects between Russian and Ukrainian, and Polabian and Polish respectively. Similar can be claimed for Sorbian, which linguistically speaking lies between the northern and the southern West Slavic languages. Macedonian, on the other hand, shows elements of a secondary language geolect in betraying the eastern South Slavic starting point overlaid by Štokavian.

Slavistična revija (<https://srl.si>) je ponujena pod licenco
[Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2014_3_16.pdf | DOST. 05/02/25 21.47

šibkem položaju. Znotraj severne zahodne slovanščine jo geneolingvistično določajo polabske inovacije na zahodnem obrobju severne zahodne slovanščine.

Pomorjansščina (osrednjelehitski zahodnoslovanski jezik) ima enotno izhodišče v pomorjanski zahodni slovanščini in izkazuje naslednje glasovne značilnosti: 1) poljsko-pomorjanske: psl. $*e / +[_ *t, *d, *n, *l, *r, *s, *z + *O] > \text{polj.}, \text{kaš.} *'o \neq \text{plb.} *'e$; 2) dvojni odrazi, od katerih je eden značilen za poljščino, drugi za polabščino: psl. $*CelC > \text{polj.} *'le \neq \text{pom.} *'le/*'lo \neq \text{plb.} *'lo$; 3) kašubske (od katerih nekatere segajo tudi v obrobna velikopoljska in mazovijska narečja): a) psl. $*k, *g / +[_ *y, *vjb, *p] > \text{pom.} *č, *ž$; psl. $*ra(C), *örC > \text{pom.} re(C)$; b) psl. $*e / -[_ *t, *d, *n, *l, *r, *s, *z + O] > \text{S zsl.} *e > \text{kaš.} *i > \text{a/i}$; c) psl. $*t^E, *d^E, *s^E, *z^E > \text{polj.}, \text{pom.} *č, *ž, *š, *ž > \text{pom.} c, z, s, z, č$) ohranjanje mehčanosti v tipu psl. $*tvrdvjb > \text{kaš.} cwiardi \neq \text{polj.} twardy, \text{plb.} t'ordē$; d) ohranjenje prostega naglasnega mesta (severna kašubščina) oziroma stabilizacija naglasnega mesta na prvem zlogu (južna kašubščina). Pomorjansščina je torej prehodni geolekt med polabščino in poljščino ter izkazuje tudi lastne glasovne inovacije. Znotraj severne zahodne slovaščine jo geneolingvistično definirajo pomorjanske inovacije v središču severne zahodne slovanščine.

Poljščina (zahodnolehitski zahodnoslovanski jezik) ima enotno izhodišče v poljskem delu poljsko-lužiške zahodne slovanščine. V razmerju do pomorjansščine izkazuje naslednje glasovne značilnosti: 1) doslednost odrazov tipa psl. $*CoRC, *ColC > \text{polj.} *CroC, *CloC$; psl. $*CelC / -[_ *t, *d, *n, *l, *r, *s, *z + *O] > \text{polj.} *'le$; 2) odsotnost pomorjanskih inovacij; 3) stabilizacija naglasnega mesta na predzadnjem zlogu. Poljščina je sicer žarišče vzhodnolehitskih inovacij, ki pa so po večini poleg poljščine deloma zajele tudi pomorjansščino in/ali lužiščino, zato ne morejo biti definicijske lastnosti poljščine. Znotraj severne zahodne slovanščine jo geneolingvistično opredeljuje odsotnost pomorjanskih inovacij na vzhodnem obrobju severne zahodne slovanščine.

Češčina ima enotno izhodišče v južni zahodni slovanščini in konvergentno spreminjanje v okviru (samo)čeških splošnočeških inovacij: a) psl. $*d > \text{zsl.} *z > \text{češ.} z$ (10. st.) (psl. $*meda > \text{češ.} meze$); b) psl. $*r, *r^E > \text{češ.} ř$ (12. st.) (psl. $*moře, *griva > \text{češ.} moře, hríva$); c) psl. $*C'aC' > \text{češ.} *C'āC' > *'ē$ (ok. 1200) $> \text{stčeš.} 'ie > \text{češ.} 'i/i$ (psl. $*čāša > \text{stčeš.} čiešē > \text{češ.} číše$). Znotraj južne zahodne slovanščine jo geneolingvistično določajo češke inovacije na zahodnem obrobju južne zahodne slovanščine.

Slovaščina ima neenotno izhodišče v dveh starejših zahodnoslovanskih geolektih (to sta osrednjetratska zahodna slovanščina, tj. osrednja slovaščina, in vzhodni del južne zahodne slovanščine, tj. zahodna in vzhodna slovaščina) in ne izkazuje prepoznavnega konvergentnega spreminjanja: a) psl. $*d > \text{zsl.} *z > \text{slš.} z$ (psl. $*meda > \text{slš.} medza$); b) psl. $*r, *r^E > \text{slš.} r$ (psl. $*moře, *griva > \text{slš.} more, hríva$); c) psl. $*C'aC' > \text{slš.} 'ā/a$ (psl. $*čāša > \text{slš.} čāša$). Znotraj južne zahodne slovanščine jo geneolingvistično opredeljuje izostanek čeških inovacij na vzhodnem obrobju južne zahodne slovanščine.

Lužiščina (lužiška srbsščina) ima enotno izhodišče v lužiškem delu poljsko-lužiške zahodne slovanščine (psl. $*CoRC > \text{polj.}, \text{luž.} *CRoC$; psl. $*CeRC > \text{polj.}, \text{luž.} *CReC$) in izkazuje del inovacij severne zahodne slovanščine (psl. $*CbrC / -/+[_$